

УТЕЧІ СЕЛЯН СТАРОЇ ГЕТЬМАНЩИНИ НА ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XVIII СТОЛІТТЯ

В останній чверті XVIII століття Південна Україна продовжувала старовинну запорозьку традицію невидачі утікачів. Цьому сприяло і намагання уряду як можна скоріше залюднити запорозькі землі, які колонізувалися. Уже 23 липня 1775 року Новоросійський губернатор Муромцев звертався до Потьомкіна з питанням, що робити з утікачами зі Старої Гетьманщини, поміщики яких після зруйнування Січі вимагають їх повернення¹. Відповідь Потьомкіна не забарилася. Таємним ордером від 31 серпня Муромцеву він підтверджує неповернення втікачів поміщикам, на тій підставі, що вони втекли від них ще за існування Запорожжя. Водночас Потьомкін запевняє власників, що в майбутньому утікачі не прийматимуться для поселення у цьому краї². Однак це не відповідало дійсності. Урядові слід було швидше залюднити нові для Росії землі. У 1779 році з'являється указ, за яким усі втікачі з Гетьманщини, козаки-запорожці, які перебували у Польщі та турецьких землях, запрошувалися для поселення державними селищами на півдні України. З цим указом чиновники Азовської та Новоросійської губерній відправилися до Умані, Чорнобиля, Теплика, Бара та інших міст та містечок Правобережної України. Наслідки не забарилися³. На встановлених карантинних із Польщею стали з'являтися сотні утікачів з наміром оселитися на півдні. Записані за поміщиками колишні козаки та селяни Старої Гетьманщини поспішали скористатися можливістю стати вільними. Офіцери карантинів могли спостерігати, як уночі селяни переходили до Польщі, щоб вранці з'явитися до карантину і, проголосивши себе утікачем, виказати бажання оселитися на півдні України. Подібні втечі набули більш ніж масового характеру. Указ викликав обурення дідичів Старої Гетьманщини. Азовський губернатор М. Язиков доповідав Потьомкіну, що поміщики з Київщини та Чернігівщини приїжджають до губернського правління і вимагають повернути своїх селян⁴. Але на той час традиція південного краю й бажання правителя співпадали, і тому 27 квітня 1780 року було опубліковано новий указ, за яким термін повернення втікачів для поселення на півдні було продовжено. Крім того, відтепер в указі дуже конкретно говорилося про його поширення на всіх утікачів із військових підрозділів, колишнього Запорожжя та Старої Гетьманщини. Наголошувалося, що всі, хто повернеться, будуть користуватися наданими в Азовській та Новоросійській губерніях землями, а зрівняні із закордонними переселенцями отримають пільги у сплаті податків. У подальшому цей указ було підтверджено у 1785 році маніфестом Катерини II. Початок створення на півдні у середині 80-х років козацьких формувань ще більше посилив утечі селян із Старої Гетьманщини до південного краю. Чутки про відновлення Запорозької Січі, що особливо поширилися з утворенням Чорноморського козацького війська, викликали численні втечі. Полтавські дідичі, що перебували найближче до південного краю, на своїх зібраннях складали петиції до Катеринославського намісника. Подавалися реєстри поміщицьких селищ, які спустіли внаслідок утеч селян до південного краю.

Посилилися втечі селян та козаків до Польщі. Тільки з травня по червень 1792 року до карантинів для переселення на південь з'явилися майже 4 тисячі чоловік. Але до початку 90-х років жодні подання дідичів Старої Гетьманщини не мали наслідків. Надія з'явилася у них лише після того, як у 1793 році Катеринославським намісником став П.Зубов. Саме на цей час припадає найбільша кількість скарг поміщиків до вищих державних установ із вимогою повернути селян і заборонити існуючу традицію. У 1793 році дідичі Київщини на своїх зборах склали петицію на ім'я Катерини II із вимогою вжити термінових заходів і заборонити селянські переходи на південь⁶. Вони наголошували на тому, що стара запорозька традиція зробила селян непримиренними. Їхня рішучість добитися свободи настільки зросла, що відтепер вони тікають відкрито цілими селищами, збираючись громадами на виду у поміщиків. На думку дідичів, доки на півдні існує подібна традиція, зупинити їх немає жодної можливості. Предводитель дворянства Гадяцького повіту В.Чарниш у своєму проханні на ім'я Київського намісника С. Ширкова наголошував на тому, що втечі селян із Старої Гетьманщини до Катеринославського намісництва, які особливо посилилися після 1783 року, - єдина причина розорення місцевих дідичів⁷. Такі заяви та подання стурбували уряд. Крім того, і самі поміщики південного краю наприкінці XVIII століття почали вимагати заборони переходів. Як наслідок, у грудні 1796 року з'явився указ про заборону переходів селян із місця на місце у південному краї. Однак він не вплинув на ситуацію. Численні втечі на південь тривали. Традиція, за якою з півдня видачі втікачів не було, продовжувалася. Похід у Таврію за волею, численні рухи початку ХХ століття є тому підтвердженням.

Джерела та література:

1. РДВІА. Ф. 52. Оп. 1. Част. I. Спр. 79. Арк. 150.
2. Бумаги князя Григория Александровича Потемкина-Таврического. Академика Н. Ф. Дубровина. Сборник военно-исторических материалов. Выпуск VI-й. - Спб.: Военная типография (в здании Главного Штаба), 1893. - Часть 1. - С. 54.
3. РДВІА. Ф. 52. Оп. 1. Спр. 48. Част. V. Арк. 5-5 зв.
4. РДВІА. Ф. 52. Оп. 1. Спр. 48. Част. II. Арк. 87.
5. Скальковский А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. - Одесса, 1836. - Ч. I. - С. 142-143.
6. РДАДА. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 749. Арк. 1-4 зв.
7. Селянський рух на Україні. Середина XVIII - перша чверть XIX ст. Збірник документів і матеріалів. - К., 1978. - С.264-265.

Додаток

1793. - Прохання дідичів Київської губернії до Катерини II про заборону та посилення боротьби з втечами селян до Південної України

1782-го года, по воле Вашего Императорского Величества, сделана в Киевской губернии, подобно как и во всех прочих местах перепись людей в которую внесены каждый по состоянию тому, в каком он тогда пребывал, а 1783 года, все за помещиками написанные крестьяне, обложены подушным окладом, с утверждением их навсегда в тех местах, и званиях где кто записан, запрета при том под строгим взысканием, дабы никто беглых людей не принимал, не укрывал и не передерживал. Не смотря однако ж на все то, оказались места и люди дерзнувшие лишиться нас счастья наслаждаться плодами сего высочайшего узаконения и осмелившиеся в противность всех таковых запрещений крестьян наших подговаривать и безбоязненно принимать их, от чего побегу крестьянские сильно умножились и безпрестанно умножаются, находя себе пристанище с одной стороны в донских станицах, а с другой в пределах Таврической области и наиболее в Екатеринославской губернии, с которою и Киевская имеет свою смежность, они бегут туда единственно в чаянии найти тамо свободу в личной, ни от кого не зависимости, и в

избежании платежа всяких податей. Сим то самым видом льстят их в скрытом образе столь удачно, и столь обольстительными о вольности обнадёживающими, что и самые примерные в достаточном и порядочном хозяйстве крестьяне, так сказать из недр изобилия и приятной жизни, следуют за обманщиком искать обещиваемых себе выгод, почему от времени до времени сия своевольность возросла до такой степени, что уже не по одиночке и не семьями, но величайшими скопищами поднимаются с мест своих, и уходят не точию тайно, но и явным образом, так, что к удержанию их не остается помещикам никакого средства, ибо они делая между собою заговор накаплиются между собою не редко весьма большими партиями и чинятся столько сильными и дерзкими, что отваживаются противостоять каждому, кто бы ни вздумал преграждать им путь словом. Нет почти из между нас помещика, которой не потерпел бы знатного ущерба в людях по ревизии за ним записанными, и с крайнею горестью не ощутил бы сей обиды. Сверх того с жалостию можно сказать, что есть многие из между собратий наших и такие, которые лишились без изъятия всех людей сколько их ни имели, а чрез то из посредственного состояния помещиков зделались наконец самобеднейшими людьми: ибо селения, слободы и хутора их остались от того пусты и не обработаны, да и те секверстуются в казну для того, что не в состоянии уплачивать доимок по причине разбежавшихся крестьян, а сверх того немалое претерпевают помещики разорение от побегов в Польшу по смежности сего края с некоторыми уездами Киевской губернии. Священнейшее Вашего ИВ узаконения доставляют дворянству в всех частях благоденствие и они могли бы себя назвать совершенно щасливыми, если бы сии непрерывные побегы крестьян не нарушали спокойствия их, ибо не довольно того, что лишаются помещики людей, лишаются должного от них поновения, и что от времени до времени умножаются пустые жилища и ненаселенные слободы, но и все подати обязаны за них платить сполна, быв еще при том во всегдашней опасности, что и последние крестьяне их оставят, ибо по случаю столь дерзкого чрез подсылников подговору к побегу их, и приему из выше означенных мест рассеваются между простолюдинами слухи, что будто вообще всем крестьянам дана уже совершенная вольность переходить куда кто из них пожелает, а чрез сие и приводятся они в соблазн неповиновения и разных претерзностных поступков. Всемиловнейшая государыня, знаем, что всякой обиженной обязан просить справедливости в тамошних государственных местах и ожидать себе законного правосудия, но зачать дворянству столько дел сколько тамо беглецов, ведаться за одну или за несколько душ с каждым порознь претержателем, весть о том формальные процессы недостало бы ни сил наших ни возможностей, ибо таковые тяжбы могли бы столько же нас разорить, сколько и самые побегы, как потому, что беглые крестьяне их, оставя прежние свои жилища, и тамо шатаются с места на место, бродят от одного передержателя, к другому, переменяют весьма часто жительства свои, ведут жизнь скитающуюся, делаются людьми бесполезными и обществу вредными, так и потому, что и заседающие в тамошних присутственных местах суть те ж помещики, которые дачи свои беглыми крестьянами заселяют. Таковыми стесняемы будучи обстоятельствами, припадая к освященным ВИВ стопам, всеподданнейше и всенижайше просим ошасливить нас благотворным ВИВ воззрением на сии нужды нарушившим благосостояние наше, доведшим дворянство Киевской губернии до толикого разорения и влекущие по себе следствие вообще для нас вредные и удостоит оныя матерн. ВИВ внимания и высочайшего покровительства. Всеавгустейшая монаршия воля ВИВ есть и всегда будет священнишим для нас законом и мы ожидаем оных со всеглубочайшим благоговением".

РДАДА. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 749. Арк. 1-4 зв.